

IDA FİYLESİ

Yıl : 1970

Cilt : XVIII

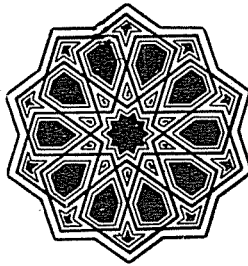

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

1, 35, 71

İSLÂM HUKUKUNDA MASLAHAT VE MEFSEDET ANLAYIŞI

Dr. ABDÜLKADİR ŞENER

İslâm hukukunda önemli bir yer tutan “maslahat” (مصلحة) terimi, Arapça bir sözcük olup iyileşme, düzelme, elverişli bulunma v.b. anlamlara gelen “salaha-salah” (صلاح - صلح) kökünden türetilmiş ve sözlük bakımından yarar, menfaat ve iyiliğe vasıta olan şey anlamlarını ifade etmektedir. İslâm hukukunda maslahat’ın karşıtı olarak “fesede-fesad” (فساد - فسد) kökünden türetilmiş olan “mefsedet” (مفسدة) kelimesi kullanılır ki bunun çoğulu “mefasid” (مفاسد) dır. Maslahat’ın çoğulu da “masalih” (مصالح) dır. Maslahat yerine “menfaat” (منفعة) ve mefsedet yerine de “mazarrat” (مضرة) kelimeleri kullanıldığı vâkidir.

İslâmiyet, esas itibariyle insan maslahatlarına, fert ve toplum menfaatlarına son derecede önem vermiştir. Bu bakımdan insan fiillerinin maslahat veya mefsedet açısından değerlendirilmesi, İslâm hukukunda önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm hukukçularına göre fiiller beşe ayrılır :

- 1- Halis maslahatı içine alan fiiller.
- 2- Maslahat yönü üstün olan fiiller.
- 3- Halis mefsedeti içine alan fiiller.
- 4- Mefsedet yönü üstün olan fiiller.
- 5- Maslahat veya mefsedet bakımından eşit olan fiiller.

Bunlardan birinci ve ikinci kısma giren fiiller, bütün semavî dinler tarafından emredilmiş, üçüncü ve dördüncü kısma girenler de yasaklanmıştır. Daha geniş bir tabirle, bütün hukuk düzenleri, bu dört kısım fiiller üzerinde durur; maslahatı temin ve mefsedeti önlemek için çalışır¹.

1 İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Miftâhu Dâri’s-Sa’âde, Mısır, 1323, c. II, s. 15.

Dünyada mutlak menfaat veya mutlak mazarrat (halis maslahat veya halis mefsedet) var mıdır? Bu konu, islâm bilginleri arasında tartışmalara yol açmıştır. Dünya maslahatları tamamen meşakkatten uzak olamazlar. Yemek bile çığnenmeden yutulmaz. Demek ki mutlak maslahat yoktur. Mefsedet'in de bir iyi yanı bulunabilir. Sözelimi kişi, tamamen yasak olan zından da tat alabilir. Yani mutlak mefsedet de yoktur. Nitekim Kur'an-i Kerimde, "Biz, imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz."² buyurulmuştur. Hz. Peygamber'in bir hadisi de, "Cennet'in etrafı hoşlanılmayan şeylerle, Cehennem'in etrafı da şehevî arzularla çevrilmiştir."³ meâlinde ki bu, iyilik yollarının dikenli ve kötülüklerin çekici yanları bulunduğunu işaret etmektedir. O halde bir işin hangi yönü üstünse ona göre hüküm vermek gerekir.⁴ "...İçki ve kumarın zararları faydalarından daha büyüktür."⁵ meâlindeki âyet'ten de anlaşılacağı üzere, az olan maslahat veya mefsedeti nazar-i itibare almak, maslahat yönü üstün olan şeylere göre hareket etmek ve mefsedet yönü üstün gelen şeylerden sakınmak gerekir; çünkü İslâm'da maslahat yönü üstün olan şeylerin yapılması emredilmiş; mefsedet yönü üstün gelen şeylerden de kaçınılması bildirilmiştir.⁶

Bir fiildeki maslahat ve mefsedet'in eşit olup olmayacağı da tartışmalı bir konudur. Bu gibi fiillerin varlığı aklen mümkün ise de, gerçekte maslahat ve mefsedet bakımından eşit bir fiil mevcut değildir; çünkü dünyada maslahat ve mefsedet, başka bir deyişle menfaat ve mazarrat, zevk ve elemden birisi mutlaka ötekisine galebe çalar.⁷ Ancak maslahat ve mefsedet'in eşit olduğu farz edilirse, mefsedeti defetmek, maslahatı celbetmekten önce gelir. Nitekim Mecelle'nin 30. maddesinde, "Def-i mefasid celb-i menâfi'den evlâdır." yani mefsedetleri defetmek, maslahatları celbetmekten üstündür, denilmiştir.

İslâm hukukçularına göre maslahat ve mefsedetler (menfaat ve mazarratlar) izafidirler, durum ve kişilere göre değişirler. Sözelimi, bir şey yemek, açılmış olan kimse için faydalıdır; karnı tok olan kimse için de zararlıdır. Ancak bu arada, kişinin, yiyeceği şeylerin meşru yollardan kazanılmış olmasına ve başkalarına zarar vermeyecek bir niteliğe sahip bulunmasına dikkat

2 Enbiyâ Suresi, 35.

3 Müslim, el-Cami'u's-Sahih, Cennet: 1; Tirmizî, Sunen, Cennet: 21.

4 Şâtubî, el-Muvâfakât, Neşr. Abdullah Diraz, Matbaatu't-Ticariyye, Kahire, (t.y.), c. II, s. 25, 26.

5 Bakara Suresi, 219.

6 İbn-i Kayyim, Miftâh, c. II, s. 15; Şâtubî, el-Muvâfakât, c. II, s. 27.

7 İbn-i Kayyim, a. g. e. c. II, s. 17.

etmesi gerekir. Demek ki şahısların maslahatları, başkalarının maslahatlarıyla sınırlı olup birtakım hüküm ve kayıtlara bağlıdır.⁸

Kelâm ilimindeki “husn” (iyilik) ve “kubh” (kötülük) konusundaki tartışmalar, İslâm hukuku metodolojisinde (fıkıh usulünde) de, maslahat ve mefsedet etrafında tekrarlanmaktadır. Mu'tezililere göre maslahat ve mefsedeti insan aklı idrak eder; Şerî'at de, bunu açıklar. Eş'arîlere göre ise, maslahat ve mefsedeti Şerî'atin hükümlerinden öğreniriz, yani Şerî'atin emirleri maslahatı, yasakları da mefsedeti gösterir. Her iki ekol de, sonuç itibarıyla şer'î hükümlerde maslahat ve mefsedetın bir yeri bulunduğunu kabul eder; şer'î hükümlerin, maslahatı celb ve mefsedeti defetme esasına dayandığı konusunda birleşirler.⁹

İbn-i Kayyim el-Cevziyye, şer'î hükümlerle akıl arasındaki uygunluğu, İslâm'da emirlerin maslahat ve yasakların mefsedetle olan ilişkisini şöyle açıklar:

“Bir bedevî arap, kendisine, Muhammed'in peygamber olduğunu nasıl tanıdın? diye sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: Muhammed neyi emrettiyse, akıl, 'O bunu nehyetse daha iyi olurdu', demedi. O, neyi yasakladıysa, akıl, 'O bunu emretse daha iyi olurdu', demedi.”¹⁰ Nitekim Kur'an'da da, “...O Peygamber, kendilerine temiz olan şeyleri helâl ve pis olan şeyleri haram kılar.”¹¹ buyurulmuştur. Bu da gösteriyor ki İslâm'ın emirleri iyi ve maslahata uygun olup yasakları da kötü ve mefsedete sürükleyen şeylerdir.¹²

İslâm'a göre emrin en yüksek derecesi Allah'a imandır; nehyin en ağırıda, Allah'ı tanınamaktır, küfürdür.¹³

Bütün emir ve nehiyleriyle kulların dünya ve âhîret'te mutlu olmaları amacını güden İslâm Dini'nin gözetmiş olduğu maslahatlar, önem ve derece bakımından üçe ayrılırlar:

1- Zarûriyyât. Bunlar, korunması zorunlu olan ve vazgeçilmez bir nitelik taşıyan maslahatlar olup beş kısma ayrılırlar:

8 Şâtıbî, a. g. e. c. II, s. 39, 40.

9 Şâtıbî, a. g. e. c. II, s. 45; M. R. el-Muzaffer, Usulü'l-Fıkıh, 2. bası, Necef (Irak), 1966, c. I-II, s. 256.

10 İbn-i Kayyim, a. g. e. c. II, s. 6.

11 A'raf Suresi, 156.

12 İbn-i Kayyim, a. g. e. c. II, s. 7.

13 Şâtıbî, a. g. e. c. II, s. 28.

- a) Dînin korunması,
- b) Canın korunması,
- c) Aklın korunması,
- d) Neslin korunması,
- e) Malın korunması.

2- Hâciyyât. Bunlar, güçlüğü kaldırılması ve bir kısım fert ve kamu yararlarının sağlanması gibi ihtiyaçlarla ilgili maslahatlardır.

3) Kemâliyyât. Bunlara "Tahsîniyyat" adı da verilir. Güzel ahlâklı olma, yardımseverlik, israfçı veya cimri olmamak gibi iyi meziyetlerle ilgili maslahatlar, bu kategoride toplanırlar.¹⁴

İslâm hukukçuları, dünyevî maslahatlarla Kitap ve Sünnet nass'larının ilişkileri konusunda üç kısma ayırırlar:

1- Nass'ların zâhirî mânâlarına sarılan ve bunların dışında herhangi bir maslahat tanımayanlar. Bunlar, İslâm Hukuku'nun kaynakları arasında yer alan kıyas'ı da reddeden Zahirîlerdir. Onlara göre nass'larla belirtilmemiş olan maslahata itibar edilmeyeceği gibi, nass'ların ötesinde bir maslahat arama da doğru olmaz. Bu gruba dahil olanlar, İslâm Hukuku'nun beşerî istikametteki inkişafını önleyen ve onu donuklaştıran bir anlayış içinde sıkışıp kalmışlardır.

2- Maslahatları nass'larda arayan, fakat nass'ların illet ve gayelerini tesbit edip maslahata bağlı olan her olayı, böyle bir maslahatı açıklayan nass'a kıyas yapanlar. Bunlara göre hakkında sarîh bir nass bulunmayan maslahatları kıyas yoluyla tesbit edip bir hükme bağlamak gerekir. Bu görüş, Hanefî ve Şâfiîlerce benimsenmiştir.

3- Hakkında Kur'an ve Sünnet'te bir sarahat bulunmayan her türlü maslahatı, İslâm'da muteber olan maslahatlar cinsinden sayanlar. Bunlara göre kıyas yapılmaya elverişli özel bir nass bulunmadığından böyle bir maslahat kendi başına bir delil olarak kabul edilir. İşte bu çeşit maslahat'a "maslahat-i mürsele" (Ç. masâlih-i mürsele) veya "istislah" adı verilir ve o, Malikîlerle Hanbelîlerce önemli bir ictihad metodu olarak savunulur.¹⁵

14 Gazzâlî, el-Mustasfâ, Bulak, Kahire, 1322, c. I, s. 286, 287 vd.; Şâtîbî, a. g. e. c. II, s. 10, 11.

15 M. Ebu Zehra, Usulü'l-Fıkh, Muhaymer Matbaası, Kahire, (t. y.), s. 266, 267.